

De forten Zoutman op Aruba en Walcheren

Verdedigingswerken uit Franse tijd, opgeworpen tegen Engelsen

Overeenkomst

Het Zeeuwse Walcheren en het Caribische Aruba maken deel uit van het Koninkrijk der Nederlanden. Hun oppervlakte komt bijna overeen, de inwoners begrijpen elkaars Nederlandse taal en beide hebben een (voormalige) eilandstatus. Verder moeten deze eilanden het nu voor een groot deel hebben van toerisme, terwijl vroeger landbouw de belangrijkste rol speelde als middel van bestaan. Er zijn dus overeenkomsten te ontdekken, ondanks het feit dat de gebieden op 8000 kilometer van elkaar liggen en je daardoor slechts oog zou kunnen hebben voor de grote hoeveelheid verschillen.

In dit artikel wil ik één overeenkomst centraal stellen die te maken heeft met ons vestingverleden: de forten Zoutman. Beide verdedigingswerken zijn gebouwd in een tijd dat ons land werd overheerst door de Fransen (1795-1814) en opgeworpen om – zowel hier als overzee – de vijandelijke Engelsen op afstand te houden. De forten luisteren naar de naam van een achttiende-eeuwse zeeheld.

De versterkingen zijn slechts korte tijd daadwerkelijk voor defensieve doeleinden gebruikt. Na hun functieverlies deden ze dienst ten behoeve van (zeer) uiteenlopende zaken.

Omdat de forten nooit als duo zijn gepresenteerd, leek het mij interessant om ze in één artikel op te nemen. Het onderzoek hiervoor beperkte zich niet tot Walcheren en Aruba, maar leidde ook naar Geertruidenberg, Reeuwijk en Den Haag.

Zoutman

De man die postuum werd geëerd door het verbinden van zijn naam aan een fort op zowel Aruba als Walcheren, was Johan Arnold Zoutman; de zeeheld die in 1724 in Reeuwijk werd geboren en in 1793 aan de Prinsegracht in Den Haag overleed.

De ouders van Johan woonden sinds 1721 op buitenplaats Kantwijk, direct aan de huidige Reeuwijkse plassen, even ten noorden van Gouda. Vader was niet alleen welvarend, maar tevens zeer geleerd. Hij was advocaat, wijsgeer en geneesheer. Johan werd gedoopt in de hervormde kerk van het gehucht Sluipwijk, gelegen op een smal dijkje middenin de genoemde plassen. Reeds op twaalfjarige leeftijd werd Johan Arnold adelborst bij de marine van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Pas op zijn vierenvestigste trouwde hij met Adriana Johanna van Heusden, dochter

Johan Arnold Zoutman door Cornelis van Cuylenburg (II) (collectie Rijksmuseum)

van de rentmeester - over het kwartier van Geertruidenberg - van stadhouder prins Willem V. Johan Arnold doorliep vele rangen bij de Admiraliteit van Amsterdam, hetgeen uitmondde in een benoeming tot schout-bij-nacht van Holland en West-Friesland in 1779.

Een jaar later was de Republiek in oorlog met Engeland, een periode die bekend werd als de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). Zoutman kreeg in 1781 het bevel over een eskader van zeven oorlogsschepen. Zijn taak bestond onder meer uit het beveiligen van Hollandse koopvaardij schepen.

Op de Doggersbank, een ondiepte ten noordwesten van Nederland, stuitte het eskader van Zoutman op een Engels eskader onder vice-admiraal Hyde Parker. Er ontstond een hevig gevecht. Hoewel Zoutman de Engelsen terugdrong, eindigde de confrontatie niet in een overwinning. Er waren aan Nederlandse zijde vele doden en gewonden te betreuren. Bovendien was de beschermende rol niet sterk uit de verf gekomen.

Toch werd Zoutman bij zijn terugkeer in de Republiek als een held onthaald. Hij kreeg een gouden medaille en de prins van Oranje benoemde hem tot vice-admiraal. Daarna zette hij zich in voor verbetering van de zeemacht, maar zijn

Gedenkmonument
in de Geer-
truidsherk te
Geertruidenberg
(foto: C. Stuij)

plannen werden meestal niet uitgevoerd. Kort voor zijn dood in 1793 werd Zoutman nog bevorderd tot luitenant-admiraal en commandant der zeertilleristen.

Kenners op het gebied van maritieme geschiedenis twifelen overigens nog altijd aan het feit dat de slag tegen de Engelsen een heldendaad was. Wellicht dat de zwakke stadhouder Willem V een zeheld nodig had om zijn eigen imago op te poetsen. Prins Willem bleek niet opgewassen tegen zijn zware functies en daarbij komt, dat hij tijdens de Vierde Engelse Oorlog werd verdacht van Engelse sympathieën. Het gevolg was dat er flink de spot met hem werd gedreven door middel van spotteksten en -prenten.

Het zeheldensentiment rondom Zoutman werkte

Aruba

lang door. Zo werd een tweetal forten naar hem genoemd. Op Aruba was dat in 1796 en op Walcheren vijftien jaar later. Na zijn overlijden werd Johan Arnold Zoutman bijgezet in het familiegraf van zijn vrouw, in de Grote Kerk van Geertruidenberg. Daar kreeg hij ruim een halve eeuw later nog de nodige eer, in de vorm van een gedenkmonument.

Aruba

Aan het einde van de achttiende eeuw kondigden zich nogal politiek onzekere tijden aan, ook op 'onze' drie Benedenwindse Eilanden in de Cariben. Omdat in Nederland de Franse tijd was aangebroken en ons land een vazalstaat van Frankrijk was, vreesde men in de overzeese gebieden het oprukken van de Engelse invloed aldaar. Aanvallen op onze eilanden door Engelsen waren zeker niet ondenkbaar. Daarom besloot het in 1796 opgerichte Comité Militaire tot het bouwen van forten op Curaçao, Bonaire en Aruba. Leider van het comité was de Zwitser Johan Rudolf Lauffer, burgerkapitein en waarnemend gouverneur van de eilanden. Lauffer was in dienst van de West-Indische Compagnie begonnen, bleef op Curaçao 'hangen' en maakte daar carrière.

Besloten werd om op Aruba, aan de Paardenbaai, een kleine vesting op te werpen die zowel de haven moest kunnen beschermen als een aanval van landzijde moest kunnen weren en dienst moest kunnen doen bij binnenlandse ongeregelheden. Hoewel het fort niet was opgewassen tegen een serieuze aanval van een vreemde mogendheid, betekende dit toch de eerste vorm van defensie in de geschiedenis van het eiland.

Het Arubaanse fort werd dus genoemd naar Zoutman, hoewel hij niets had te maken met Aruba en er nooit was geweest. Het genoemde zeheldensentiment woog bij de naamgeving kennelijk zwaarder dan een meer verantwoorde identiteit.

Fort Zoutman op Aruba is zeker geen vestingbouwkundig hoogstandje. Toch stelt Dr. J. Hartog in zijn boek 'Het oude fort van Aruba' niet, dat het fort door de (overigens onbekende) ontwerper volledig ondoordacht is neergezet.

Wanneer we ons een voorstelling willen maken van de grootte van het fort, moeten we denken aan de ruimte die een achttal ééngezinshuizen met bijbehorende tuinen inneemt. Het bouwwerk had een vestingbouwtechnisch afwijkende rechtehoekige plattegrond, naar men zegt vanwege de destijds plaatselijke situatie. Het terrein waarop de

Fort Zoutman op Aruba. Bij de in de jaren zeventig van de vorige eeuw uitgevoerde restauratie is de noordmuur met de 'halfbastions' weer hersteld (foto: J. Simons)

te bouwen vesting was gepland, diende in verband met hoogteverschil te worden aangepast. Dat deed men door eerst een stenen muur te bouwen en vervolgens het zuidelijk gelegen deel op te vullen met keien en aarde. Hierdoor werd deze zijde van het fort zelfs nog zo'n halve meter hoger dan het noordelijke deel en fungeerde zo als een soort verdedigingswal. Het voor de muur liggende binnenplein vormde de appèlplaats. De huidige betonnen muur dateert niet meer van de begintijd, maar werd in 1936 opgetrokken.

Bastions ontbraken. Er was wel op drie plaatsen een uitbouw geconstrueerd, in het midden en bij de hoeken van noordmuur, maar van een structuur van bijvoorbeeld twee facen en twee flanken is geen sprake. Hartog spreekt in zijn boek over halfbastions. De bedoeling van de 'uitstulpingen' was in elk geval het flankeren van de muren.

Voor het zwaardere geschut bevonden zich aan de westzijde embrasures, die de verdediging van de haven dienden. De overige schietgaten in de muren bestreken voornamelijk het terrein aan de landzijde. Van oorsprong heeft het fort in totaal ongeveer 35 schietgaten gehad.

De hoofdboort bevond zich op de plek van de later bijgebouwde toren en aan de tegenoverliggende zijde was er nog een kleine vluchtpoort.

Binnen het verdedigingswerk – aan de noordzijde en dus net iets lager gelegen – werden drie dienstgebouwtjes gezet: een wachtlokaal, een soldatenkwartier en een magazijn. Verder werden een bakhuisje en een regenbak toegevoegd. Het bakhuisje bestaat nog altijd in zijn oorspronkelijke vorm.

Slechts enkele keren is het fort voor militaire actie gebruikt. Blijkbaar had het een preventieve werking tegen piraten en andere onguere elementen die de intentie hadden het eiland onveilig te

maken. In dat opzicht is de bouw van het fort niet zinloos geweest.

Echter, zoals te verwachten viel, bleek aan het begin van de negentiende eeuw al dat het fort weinig kon betekenen bij een aanval van de Engelse marine. Een aantal jaren lang heeft de Britse vlag dan ook op ons Caribische eiland gewapperd. Later gaven de Engelsen ons eiland weer netjes terug als gevolg van een tussentijds verdrag.

Rond Fort Zoutman ontstond in de loop der tijd een woonkern. De 'Playa' groeide uit tot een stadje en werd zelfs de eilandelijke hoofdstad Oranjestad. Dat die identiteit in 1824 is genoemd naar het Huis van Oranje behoeft geen verdere uitleg. In de volksmond wordt nog wel de oude naam 'Playa' gebruikt.

Omdat al in de periode 1830-1834 de militaire functie was losgelaten, werd Fort Zoutman voor allerlei mogelijke en onmogelijke doeleinden gebruikt. Zo heeft het dienst gedaan als gevangenis, politiepost, rechtbank, belasting- en postkantoor, radiostation maar ook als proeftuin voor aloëplantjes. Er werden huwelijken gesloten en het werd gebruikt als opslagplaats van de dienst openbare werken. Zelfs vuurwerk mocht hier worden opgeslagen en als klap op de vuurpijl werden in het fort doodskisten bijgezet van mensen zonder geld voor een graf! Multifunctionaliteit kan in dit geval niet worden ontkend.

Fort Zoutman op Aruba. Van de oorspronkelijk bebouwing is alleen het bakhuisje (op de achtergrond) nog in oorspronkelijke staat (foto: J. Simons)

Voor de hoofdingang van Fort Zoutman staat de voormalige vuurtoren Willem III (foto: J. Simons)

In 1868 is vóór de hoofdingang van het fort een vuurtoren gebouwd die werd genoemd naar de toenmalige koning van Nederland, Willem III. Na het verlies van zijn functie als bakken werd het gebouw Stadstoren. Hoewel het één geheel lijkt – en nu feitelijk is – zijn de twee bouwwerken afzonderlijk ontstaan.

Fort Zoutman is het oudste gebouw op Aruba, tenminste, de muren ervan en het bakhuisje binnen in het fort. In 1974 is het verdedigingswerk gerestaureerd en tien jaar later, samen met de toren, historisch museum geworden. Wekelijks wordt hier het folkloristische 'Bon Bini-festival' gehouden waardoor het bouwwerkje een drukbezochte trekpleister is geworden.

Tot 1930 lagen fort en toren direct aan de kustlijn, voor de Paardenbaai. Door uitbreiding van de haven en als gevolg van een landwinningproject

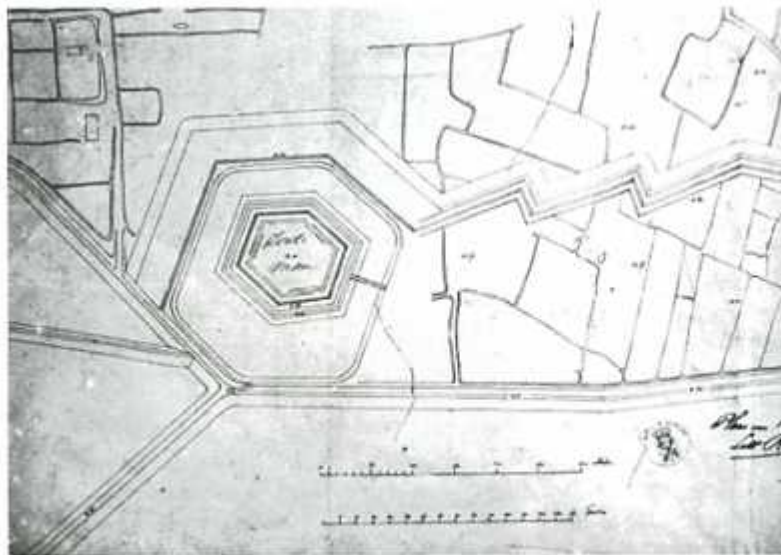
zijn de gebouwen als het ware landinwaarts komen te staan.

Walcheren

Woest was hij, keizer Napoleon, toen hij vernam dat aartsvijand Engeland in 1809 zijn vazalstaat Nederland via het militair gunstig gelegen eiland Walcheren was binnengevallen en kort daarna Vlissingen met 'raketten' belaagde. Hoewel de Engelse missie mislukte door de berucht geworden Zeeuwse Koorts – vermoedelijk 'gewoon' malaria – was voor Napoleon de maat vol. Het vertrouwen in zijn broer Lodewijk Napoleon, die hij in 1806 tot koning van ons land had benoemd, was al niet groot, maar bereikte nu het absolute dieptepunt. Niet helemaal terecht overigens, want Lodewijk had vergeefs meerdere malen zijn bezorgdheid geuit over een op handen zijnde Engelse aanval. Napoleon Bonaparte besliste in 1810 dat zijn broer het veld kon ruimen. Lodewijk dacht Holland nog te kunnen redden door zijn zesjarige zoon en zijn vrouw Hortence als zijn opvolgers aan te wijzen! Daar is natuurlijk niets van gekomen.

Napoleon nam na de Engelse aanval nog andere drastische maatregelen. Om de fortificatie rondom Vlissingen stevig uit te breiden, moesten er extra verdedigingswerken worden aangelegd. De Westerschelde diende te worden versterkt om verdere Engelse aanvallen te kunnen weerstaan.

Fort Lacoste – de naam die de Fransen aan het fort gaven – werd aan het einde van 1810 en/of in het begin van 1811 opgeworpen. Dat betekent dat Lacoste precies tweehonderd jaar geleden het

Fort Zoutman (voorheen Lacoste) op Walcheren (tekening: collectie MuC)

licht zag. Het verdedigingswerk werd genoemd naar een hoofdofficier van de Garde Nationale, Henri Verdier de Lacoste.

De fortificatie bestond uit een aarden wal in de vorm van een regelmatige zeshoek, omgeven door een natte gracht en lag ten zuidoosten van het dorp Ritthem. De oppervlakte was zo'n vijfenhalve hectare. Lacoste zou met een getenaillieerde linie worden verbonden met het in oostelijke richting gelegen Fort Rammekens. Dat is er niet van gekomen.

In september 1811 kwam de grote keizer trouwens hoogstpersoonlijk een kijkje nemen in Vlissingen en omstreken om de vestingwerken te beoordelen. Fort Lacoste keurde hij af en bestempelde het als "nuttelos"!

Nadat Napoleon was verslagen, duurde het op Walcheren nog tot mei 1814 eerdad de Fransen het eiland hadden verlaten.

De fortificatiewerken kwamen in handen van het Rijk der Nederlanden. Fort Lacoste werd herdoopt in Fort Zoutman omdat een Franse naam nu natuurlijk ongewenst was. Het Ministerie van Oorlog was verantwoordelijk voor het fort. Daar kwam in 1858 verandering in toen dit departement Fort Zoutman overgaf aan het Ministerie van Financiën. Kort daarna werd het aarden fort verkocht, ontmanteld en geschikt gemaakt als bouwland. De contouren van het werk bleven in het landschap echter nog goed zichtbaar. Daar kwam in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog resoluut verandering in.

In oktober 1944 bombardeerden de geallieerden op vier plaatsen de Walcherse dijken, met als doel de Duitse bezetter te verjagen van het strategisch gelegen (schier)eiland. Een van die locaties was de dijk bij het dorp Ritthem, even ten oosten van Vlissingen, het gebied waarin eerder Fort Zoutman lag. Na de inundatieperiode, die meer dan een jaar duurde, was een stukje Walcheren weggeslagen en was deze omgeving veranderd in een krekengebied. Het oorlogs- en natuurgeweld zorgde voor de gedeeltelijke verdwijning van Fort Zoutman. Het stuk van het fort dat aan de zeezijde lag, was door de golven verzwolgen. Wat overbleef, ging later deel uitmaken van natuurgebied 'Het Ritthemse bos'.

Bezoek

Wie Fort Zoutman in de Cariben wil gaan bekijken, hoeft alleen maar op Aruba het Historisch Museum aan de Zoutmanstraat 4 in Oranjestad binnen te lopen.

Voor het fort op Walcheren kan men wellicht

beter luchtfoto's op internet bekijken. Het voormalige fort maakt deel uit van het niet toegankelijke gedeelte van het natuurgebied tussen het dorp Ritthem en het aloude fort Rammekens. Zelfs vanaf de meer dan tien meter hoge zeedijk zijn de contouren van het met hoge bomen beplante Zoutman nauwelijks te ontwaren.

Wie ter plaatse toch graag een kijkje wil nemen, doet er goed aan om Fort Zoutman te combineren met een wandeling langs prachtige stukjes Ritthem. Die korte tocht zou dan kunnen beginnen bij de splitsing van de Zandweg en de Dorpsstraat. Via de unieke Louwerse's Wegeling en vervolgens de eveneens met knotbomen omzoomde Barentsweg, treft men ná camping Karnemelkshoek en vóór de zeedijk een waterpartij met een bomengebied aan: het voormalige Fort Zoutman.

Jaco Simons

Bronnen:

- J. Hartog, *Het oude fort van Aruba*, Assen, 1995 (oorspr. Aruba, 1985).
- H. Sakkers, *Vesting Vlissingen*, Middelburg, 2004.
- Gemeentearchief Vlissingen, Notariële Archieven, deel II, inv. nrs. 1344 en 1348.
- RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, Archief Reeuwijk, Notariële archieven, inv. nr. 6956.
- Nationaal Archief, Admiraliteitscolleges XXX Zoutman, inv. nrs. 2, 6, 17 en 18.
- Zeeuws Archief, Archief Eerstaanwezend Ingenieur (EAI), inv. nr. 171.
- www.rhcrijnstreek.nl (lokale historie).
- www.scheepvaartmuseum.nl (collectie/maritieme kalender).
- www.krantenbankzeeland.nl (Middelburgsche en Vlissingse Courant).
- www.historiadiaruba.aw